

การพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑจากบัวเพื่อพัฒนา ระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง

อุทัยวรรณ ภูเทศ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์

corresponding author e-mail: joacd@windowslive.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑจากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง และเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑจากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่ยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยชุมชนได้มีการจัดการตนเองเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงโดยชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อสร้างรายได้เสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ปกป้องรักษาธรรมชาติและวัฒนธรรม ข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ คือ ประชาชนไม่รู้ศักยภาพของค์ความรู้ของชุมชนบ้านทับกฤช ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์บัวและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพผลิตภัณฑบัวของชุมชน ส่วนความต้องการของชุมชน พบว่า ชาวบ้านต้องการและพร้อมในการดำเนินธุรกิจการประกอบอาชีพผลิตภัณฑจากบัวบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง และได้ตั้งกลุ่มขึ้นเพื่ออาชีพดังกล่าว สำหรับการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ประกอบด้วย การอบรมให้ความรู้เรื่องต่าง ๆ ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑจากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ชุมชนมีความพึงพอใจมากจนถึงมากที่สุดต่อผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเองทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ในด้านเศรษฐกิจชาวบ้านมีโอกาสร้างรายได้มากขึ้น ในด้านสังคมชาวบ้านมีความพึงพอใจที่ได้มีโอกาสพบเพื่อนใหม่ ๆ และสร้างมิตรภาพภายในชุมชน ความสัมพันธ์ชุมชนดีขึ้น มีความภูมิใจในคุณค่าและวัฒนธรรมของตนมากขึ้น ในด้านสิ่งแวดล้อมชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น

คำสำคัญ: การพัฒนาศักยภาพของชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง การประกอบอาชีพบัว

POTENTIAL DEVELOPMENT OF COMMUNITY IN OCCUPATION OF LOTUS PRODUCTS FOR COMMUNITY ECONOMIC SYSTEM DEVELOPMENT BASED ON THE SUFFICIENCY ECONOMY

Utaiwan Phuthed

Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Sawan Rajabhat University
corresponding author e-mail: joacd@windowslive.com

Abstract

This research aimed to study problems and needs in Occupation of Lotus products for community economic system development based on the Sufficiency Economy and to develop the potentials of the community in occupation of Lotus products for community economic system development based on the Sufficiency Economy. The Participatory Action Research (PAR) process was used. The results showed that community managed by themselves for community economic system development based on the Sufficiency Economy with appropriate solutions for the economic, social and cultural unsustainable problems. The findings were as follows: 1) Thapkrit community had high potentiality both in natural and cultural resources in Occupation of Lotus products but the problems of Thapkrit community were that people did not know social capital and knowledge in community and lacked awareness in conservation of natural resources, cultural and local wisdom in Thapkrit community. For the needs of community, they were willing and ready to run the occupation of Lotus products business for community economic system development based on the Sufficiency Economy and already formed a group to operate it. And 2) for the development potential of the community in occupation of Lotus products for community economic system development based on the Sufficiency Economy included: training in the topic Knowledge of Thapkrit community, social capital and training the topic of Lotus Occupational skill to support community economic on Sufficiency Economy. The community's satisfaction with socio-economic, cultural and environmental consequences of the development the potentials of the community in occupational activities ranged from high to very high. Economically, they earned higher incomes. Socially, they made more friends, social relationship in the community improved, and they were more proud of their own cultures. In the environmental aspect, the people have become more ecologically conscious of saving nature and environment.

Keywords: development the potentials of the community, sufficiency economy, occupation of lotus products

บทนำ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การก้าวเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนของประเทศไทย ซึ่งมีเป้าหมายของการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจเป็น “ตลาดและฐานการผลิตเดียว” โดยให้มีการเคลื่อนย้ายสินค้า บริการ การลงทุน และแรงงานมีฝีมือภายในอาเซียนอย่างเสรี รวมถึงการเคลื่อนย้ายเงินทุนที่เสรีมากขึ้นภายในปี 2558 เป็นความท้าทายที่ผลักดันให้ผู้ประกอบการไทย ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบการที่ทำธุรกิจส่งออกนำเข้าหรือผู้ที่ทำธุรกิจภายในประเทศ ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดย่อม และยังรวมไปถึงผู้ประกอบการระดับชุมชนด้วย ในการที่จะต้องเรียนรู้และปรับตัวรองรับความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากเปิดเสรีภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) ที่จะมีผลกระทบต่อการดำเนินธุรกิจ ทั้งนี้เพื่อลดความเสี่ยงที่อาจจะเป็นภัยคุกคามต่อธุรกิจหรือแสวงหาโอกาสทางธุรกิจที่ทำให้งานความสำเร็จ สำหรับผู้ผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ซึ่งเป็นสินค้าเชิงวัฒนธรรมก็ไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงผลกระทบที่สืบเนื่องจากการเปิดเสรีดังกล่าวได้ เนื่องจากสถานการณ์แข่งขันทางธุรกิจที่รุนแรงในปัจจุบัน ประเทศต่าง ๆ ล้วนหันมาให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพของชุมชนและใช้จุดแข็งของชุมชนทางด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญา เพื่อเชื่อมโยงสู่ภาคการผลิตและบริการในการสร้างสัญลักษณ์และขยายโอกาสทางการตลาดมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้ผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โดยเฉพาะกลุ่มสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน อาจจะได้รับผลกระทบจากคู่แข่งและสภาพการแข่งขันในตลาดเพิ่มสูงขึ้น อันเนื่องมาจากสินค้าที่มีคุณภาพต่ำ ราคาต้นทุนต่ำ หรือสินค้าที่สามารถใช้ทดแทนกันได้ เข้ามารวมจำหน่ายในประเทศได้มากขึ้น ทำให้ผู้บริโภคสามารถเลือกบริโภคสินค้าที่หลากหลายและมีอำนาจในการต่อรองสูง ซึ่งนำไปสู่การกดดันทางราคา จึงทำให้ผู้ประกอบการต้องปรับตัวรับการแข่งขันที่เข้มข้นขึ้นและเกิดต้นทุนในการปรับตัว

ชุมชนบ้านทับกฤช ตำบลทับกฤช อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าอำเภออื่นในจังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากมีแม่น้ำสำคัญ 2 สาย คือ แม่น้ำน่านและแม่น้ำยมไหลมาบรรจบกัน กล่าวคือ เป็นจุดที่แม่น้ำน่านซึ่งมีต้นกำเนิดจากภูเขาในเขตเทือกเขาหลวงพระบาง จังหวัดน่าน ไหลผ่านจังหวัดอุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร และนครสวรรค์ โดยผ่านตำบลมะมั่ง ตำบลพิบูล ตำบลพันลาน ตำบลโคกหม้อ ตำบลทับกฤช ตำบลทับกฤชใต้ ตำบลเกยไชย และไหลมาบรรจบกับแม่น้ำยมที่ตำบลเกยไชย อำเภอชุมแสง รวมเป็นแม่น้ำน่านเพื่อไปบรรจบกับแม่น้ำปิงเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองนครสวรรค์ นอกจากนี้ยังเป็นชุมชนที่มีนาบัวเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในบึงบอระเพ็ดซึ่งส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพบัวอันเป็นที่มาของรายได้หลักของชุมชน สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นได้จากวิถีของชุมชนบ้านทับกฤชที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป คือ มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ตลอดจนวัฒนธรรมที่สำคัญ ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า “นาบัว” เป็นระบบวนเกษตรที่ส่งผลให้เกิดความยั่งยืนของระบบนิเวศ ทว่ากลับมีแนวโน้มที่จะสูญเสียความยั่งยืนของความเป็นพืชพาณิชย์อันจำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพ รวมถึงบทบาทในสังคมและวัฒนธรรมของ “บัว” ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ วิถีชีวิตวัฒนธรรมการบริโภค และการย้ายออกจากชุมชนเพื่อเข้าสู่ระบบการศึกษาของเด็กและคนหนุ่มสาวในชุมชน ทำให้ผู้ที่อาศัยในชุมชนบ้านทับกฤชและวัยแรงงานลดจำนวนลง ทั้งนี้ในขั้นตอนการผลิตบัวมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมาก นาบัวจึงถือว่าเป็นแหล่งของการทำงานสำคัญเป็นทั้งระบบการผลิตที่สร้างรายได้และระบบความหลากหลายทางชีวภาพสูง อีกทั้งยังฉายภาพถึงปัญหาในด้านความยั่งยืนของชุมชนบ้านทับกฤชอีกด้วย ดังนั้น จึงเป็นโอกาสของชุมชนที่ต้องเร่งพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัว ทั้งด้านคุณภาพและมาตรฐานระดับสากล

ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนและการสร้างการจ้างงานในชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นการรักษาสมดุลทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาให้คงอยู่สืบต่อไป โดยใช้เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่มและสร้างจิตสำนึกของชุมชนให้มีการคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและโอกาสทางการตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ

จากวิกฤตการณ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสนใจศึกษาถึงการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการประกอบอาชีพผลิตภัณฑ์บวบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่มีความโดดเด่นในด้านวัฒนธรรมของชุมชนเอง และเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริมให้คนไทยดำรงชีวิตแบบพอเพียง ประกอบกับชุมชนตำบลท่งได้มองเห็นโอกาสในการแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างความตระหนักแก่ชุมชนเจ้าของท้องถิ่นให้เกิดความรู้รักในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ โดยการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นขนบธรรมเนียม วิถีชีวิตต่าง ๆ มองโลกอย่างเชื่อมโยงและมองปัญหาอย่างเป็นองค์รวม ตลอดจนวางรากฐานจิตสำนึกให้กับเยาวชนรุ่นหลัง จึงเป็นสิ่งที่สำคัญเพื่อสิ่งเหล่านี้จะเป็นภูมิปัญญาทางกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังจะกลืนกินวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นได้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นของตนว่าแท้จริงแล้วสามารถแปรเปลี่ยนไปเป็นสินค้าที่มีราคาแต่ในทางตรงกันข้ามกลับมีต้นทุนน้อยมาก ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งจะสามารถใช้จุดเด่นเหล่านี้เป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนให้เติบโตอย่างยั่งยืนในทิศทางที่เหมาะสมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และอาจเชื่อมโยงเครือข่ายธุรกิจต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนและเป็นช่องทางในการเข้าถึงลูกค้าและเข้าสู่ตลาดอาเซียนสืบต่อไป ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง และ (2) เพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง

วิธีการดำเนินการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แกนนำและประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนตำบลท่ง ตำบลท่ง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งประกอบด้วยประชาชนในพื้นที่ จำนวน 129 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลท่ง, 2556)

กลุ่มตัวอย่าง คือ ประชาชนที่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับบัว โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 50 ครัวเรือน

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยในด้านต่าง ๆ ดังนี้

ด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ พื้นที่ในการศึกษา คือ บ้านตำบลท่ง ตำบลท่ง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดนครราชสีมา โดยมีเหตุผลที่เลือกศึกษาหมู่บ้านนี้ 2 ประการ คือ

1. บ้านตำบลท่ง มีปัจจัยที่เหมาะสมสำหรับการประกอบอาชีพผลิตภัณฑ์บวบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง เห็นได้จากสภาพภูมิประเทศและสถานที่ท่องเที่ยว อาทิ นาบัว พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณี งานเทศกาลกินบัว และจุดชมทัศนียภาพแม่น้ำน่านและแม่น้ำยม เป็นต้น

2. ชุมชนมีอาชีพหลัก คือ การทำบัว และมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการทำบัว ทั้งยังมีกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ที่หลากหลาย ได้แก่ กลุ่มอาชีพต่อเรือ กลุ่มอาชีพปลาเกลือ เป็นต้น

ด้านเนื้อหา

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง

2. พัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก พูดคุย สนทนากลุ่ม และการสังเกต ร่วมกันระหว่างผู้วิจัย นักวิชาการ และชุมชนชาวตำบลกฤษ ผู้วิจัยจึงได้ใช้กระบวนการกลุ่มโดยใช้เทคนิค SWOT เพื่อให้เกิดแนวคิดร่วมกันในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน และใช้เทคนิคในการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยเข้าไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งในด้านวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ และสังเกตการณ์ตลอดช่วงระยะการดำเนินการพัฒนาทักษะอาชีพชุมชน เพื่อที่จะได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. ข้อมูลเชิงทุติยภูมิ (secondary data) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชนในการประกอบอาชีพ กลุ่มอาชีพ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

2. ข้อมูลเชิงปฐมภูมิ (primary data) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมจากแหล่งข้อมูลโดยตรง

2.1 จัดประชุมทีมวิจัยเพื่อเตรียมคณะทำงาน และสร้างความเข้าใจเป้าหมายวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยร่วมกัน

2.2 การค้นหาครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับบัว และมีศักยภาพในการเรียนรู้ด้วยตนเอง

2.3 ประชุมแนะนำโครงการวิจัย และการประชุมชุมชนเป้าหมาย เพื่อนำมาเป็นกรณีศึกษา สำหรับการถอดองค์ความรู้และสังเคราะห์บทเรียน

2.4 ประชุมเชิงปฏิบัติการกับชุมชนตัวอย่างที่จะทำการศึกษา ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ตัวแทนองค์กร ผู้ประสานงาน และตกลึกความคิดร่วมกันถึงการพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัว ซึ่งจะนำไปสู่การระดมความคิดเห็นในการวางแผนพัฒนากิจกรรมที่จะดำเนินการร่วมกันเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง มีการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน โดยร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับด้านอาชีพ วันสำคัญและประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้น มีการจัดเวทีชาวบ้านในพื้นที่วิจัย จำนวน 2 ครั้ง

2.5 สนับสนุนกิจกรรมให้ชุมชน เพื่อให้เกิดความพร้อมในการขยายผลเพื่อการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจชุมชนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป ได้แก่ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมเทคนิค ที่จำเป็น เช่น การอบเมล็ดบัว การออกแบบบรรจุภัณฑ์ เป็นต้น การจัดทำหลักสูตร แผ่นพับ หรือ สื่อประชาสัมพันธ์

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและตรวจสอบข้อมูล ดำเนินการไปพร้อม ๆ กันกับการรวบรวม ข้อมูล โดยมีโอกาสซักถามและตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาด้วยการแลกเปลี่ยนคำถามและแยกแยะข้อมูล ออกเป็นหมวดหมู่ พร้อมกับการพิจารณาถึงความพอเพียงและความสมบูรณ์ของข้อมูล โดยนำมา เปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิเคราะห์เนื้อหา แล้วจึงนำมาตีความสร้าง ข้อสรุป อธิบายความสัมพันธ์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

1. การจัดเวทีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทับกฤชเพื่อทบทวนตนเองโดยการสนทนา ระหว่างผู้เกี่ยวข้องโดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) โดยมีสมาชิกร่วม 40 คน มีผลดังนี้ ชุมชนทับกฤชมีศักยภาพทั้งทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและด้านวัฒนธรรม ในด้านศักยภาพ ของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัว แต่พบปัญหา คือ ประชาชนและเยาวชนไม่รู้ศักยภาพองค์ความรู้ ของชุมชนบ้านทับกฤช ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์บัวและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพ ผลิตภัณฑ์บัวของชุมชนและพบว่ามีการเน่าเสียของผลิตภัณฑ์ค่อนข้างมากประมาณร้อยละ 30 ของ ปริมาณที่ผลิต ซึ่งพบว่ามีสาเหตุมาจากสภาพสถานที่ผลิตสถานที่เก็บรักษาผลิตภัณฑ์ก่อนส่งจำหน่ายยัง ไม่เหมาะสมตามมาตรฐานการผลิตอาหารของหลักเกณฑ์วิธีการที่ดี ทำให้มีรายได้ลดลง ขายไม่ได้ มีผล ทำให้ผู้บริโภคไม่มั่นใจในความปลอดภัย ส่วนความต้องการของชุมชน พบว่าต้องการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ ต้องการมีความรู้ด้านการผลิตที่ปลอดภัยและมีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐานชุมชน ต้องการพัฒนาด้าน บรรจุภัณฑ์และฉลากอาหาร สำหรับใช้สร้างความมั่นใจของผู้บริโภค

2. การพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพ ประกอบด้วยการอบรมด้านการผลิต การอบรม การจัดทำบัญชี และการคำนวณต้นทุนการผลิต รวมถึงการอบรมให้ความรู้เรื่องสุขลักษณะที่ดีในการ ผลิตอาหาร โดยทำการจัดอบรม 2 รูปแบบ คือ การจัดอบรมอย่างเป็นทางการโดยวิทยากรจากศูนย์ วิทยาศาสตร์การอาหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ และการอบรมอย่างไม่เป็นทางการโดยทีมวิจัย และวิทยากรท้องถิ่นด้านสุขลักษณะที่ดีในการผลิตอาหาร หลังจากอบรมแล้วทีมวิจัยพร้อมด้วยนักศึกษา และผู้ประกอบการแต่ละรายร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา จากนั้นผู้ประกอบการดำเนินการปรับปรุงตามแผน ที่วางไว้ ซึ่งเป็นการสร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดสู่เยาวชน อบรมทักษะการประกอบอาชีพผลิตบัว นอกจากนี้ยังได้พัฒนาระบบการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนา ทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ บนพื้นฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการศึกษาดูงานโดยนำสมาชิกกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างกลุ่มที่พิจิตร ทำให้ได้แนวทางในการบริหารจัดการกลุ่ม โดยได้กำหนดโครงสร้างของกลุ่มอย่าง ชัดเจน กำหนดโครงสร้างการบริหารจัดการกลุ่ม โดยแบ่งเป็นประธานกลุ่ม รองประธานกลุ่ม เภรัญญิก เลขาฯ และปลัดฯ โดยมีผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นที่เคารพของหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการที่ปรึกษา ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนา ระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ชุมชนมีความพึงพอใจมากจนถึงมากที่สุดต่อผล ที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเองทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ในด้านเศรษฐกิจ

ชาวบ้านมีโอกาสสร้างรายได้มากขึ้น ในด้านสังคมชาวบ้านมีความพึงพอใจที่ได้มีโอกาสพบเพื่อนใหม่ ๆ และสร้างมิตรภาพภายในชุมชน ความสัมพันธ์ชุมชนดีขึ้น มีความภูมิใจในคุณค่าและวัฒนธรรมของตนมากขึ้น ในด้านสิ่งแวดล้อมชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากการศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพผลิตภัณฑ์บัวในชุมชนสะท้อนให้เห็นปัญหาของชุมชนในด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัว เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าประชาชนและเยาวชนไม่รู้จักศักยภาพองค์ความรู้ของชุมชนบ้านทับกฤชชุมชนไม่มีผู้นำที่จะจัดการการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อให้ออกมาในรูปแบบของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือ OTOP อย่างชัดเจน ซึ่งยังมีปัญหาต่าง ๆ อีกมากมายซึ่งต้องอาศัยการแก้ปัญหาจากภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังพบปัญหาของชุมชนในด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง คือ การขาดเอกลักษณ์เกี่ยวกับบัว ปัญหาด้านการผลิตที่ไม่ได้มาตรฐานปัญหาด้านช่องทางจำหน่ายที่มีจำกัด การขาดการรวมกลุ่มแบบครบวงจร การขาดความต่อเนื่องการสืบสานประเพณีและวัฒนธรรม และการขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์บัวและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพผลิตภัณฑ์บัวของชุมชน อีกทั้งผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่เกี่ยวกับบัวยังไม่ได้มาตรฐานและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศศิเพ็ญ (2551) เรื่อง การวิจัยแบบบูรณาการ เพื่อการพัฒนาและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันเพื่อการส่งออกของชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มผู้ผลิตน้ำมันงา จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าปัญหาที่สำคัญในการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถในการแข่งขันเพื่อส่งออก คือ ปัญหาด้านการผลิต ปัญหาด้านบรรจุภัณฑ์ ปัญหาด้านการตลาด และสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพร และพรศิริ (2550) เรื่อง การวิจัยและพัฒนาระบบการจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถของคนในท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและยั่งยืน: การศึกษาผลิตภัณฑ์ชุมชนปากคลองบางปลากด อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ที่พบว่า ปัญหาที่สำคัญของ OTOP คือ ขาดการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาเครือข่ายในการสร้างความร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรมเพื่อการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน

ส่วนความต้องการของชุมชนในด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าชุมชนต้องการมีการรวมกลุ่มชุมชนปลูกบัวเพื่อที่จะสามารถจัดการวัตถุดิบเองและกำหนดราคากลางที่ยุติธรรมเองได้ ต้องการให้มีการอนุรักษ์และปลูกบัวในชุมชนเพิ่มขึ้นเพื่อให้เป็นต้นทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติสำหรับลูกหลานในอนาคต ต้องการให้มีการอนุรักษ์ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบัว และส่งเสริมให้บัวเป็นสัญลักษณ์หรือจุดเด่นของตำบลเกยไชย ต้องการให้หาแนวทางการผลิตสินค้าที่ได้มาตรฐานและมีการรับรองจากหน่วยงานราชการ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของชัยยันต์ (2555) เรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาเอกลักษณ์ชุมชนตาลโตนดอย่างมีส่วนร่วมของตำบลเกยไชยอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ พบว่ายุทธศาสตร์ที่ 1 สร้างเอกลักษณ์ด้านภูมิทัศน์ของชุมชนเป็นการจัดภูมิทัศน์ของชุมชนที่ใช้ตาลโตนดเป็นส่วนสำคัญในการแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมเด่นชัดและจดจำง่าย ได้แก่ การจัดร้านค้าขายผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยสามารถแสดงจุดตำแหน่งเอกลักษณ์ด้านการจัดภูมิทัศน์ของตำบลเกยไชย ประกอบด้วย “จุดชม” (การแสดงนิทรรศการความรู้เกี่ยวกับตาลโตนดและขั้นตอนการผลิต) “จุดชิม” (การชิมผลิตภัณฑ์ขณะกำลังผลิต) “จุดซื้อ” (สถานที่ขายสินค้าและผลิตภัณฑ์ตาลโตนด) และ “จุดแชะ” (ถ่ายรูปสถานที่ที่เป็นที่ระลึก) ยุทธศาสตร์ที่ 2 สร้างมาตรฐานสุขอนามัยและผลิตภัณฑ์เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือในผลิตภัณฑ์น้ำตาลโตนดและคำนึงถึงสัญลักษณ์

ในการผลิตทุกขั้นตอน ยุทธศาสตร์ที่ 3 จัดองค์การดำเนินธุรกิจอย่างครบวงจรโดยการนำระบบการรวมกลุ่มและการผลิตแบบครบวงจรมาใช้กับชุมชนปลูกตาลโตนด ตำบลเกยไชย ยุทธศาสตร์ที่ 4 จัดประเพณีเกี่ยวกับตาลโตนดประจำปี โดยนำวิธีการจัดงานหรือกิจกรรมในรูปของคณะกรรมการโดยผู้ดำเนินการหลักคือชาวบ้านซึ่งไม่ใช่หน่วยงานราชการ และยุทธศาสตร์ที่ 5 จัดตั้งศูนย์ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนา โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อมีหน้าที่ในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ทั้งหมดของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการผลักดันการดำเนินยุทธศาสตร์ให้เป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ ยังสามารถช่วยติดตามและแก้ไขปัญหาเมื่อเกิดปัญหาในการดำเนินตามยุทธศาสตร์ได้อย่างทันถ่วงทีอีกด้วย

2. การพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงพบว่า ศักยภาพของชุมชนจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ การรวมตัวกันของชาวบ้านมาจากการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น อบต. พัฒนาชุมชน และสินค้าที่ผลิตออกมาส่วนใหญ่เป็นสินค้าเจ้าของคนเดียว แต่นำเสนอในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อสะดวกต่อการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ สินค้าที่ผลิตได้จากบัวยังไม่มีคุณภาพพอที่จะออกสู่ตลาดได้อย่างกว้างขวางเป็นเพียงการผลิตเพื่อขายในชุมชนเท่านั้น จากการพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงแล้วพบว่า (1) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในการสร้างอุดมการณ์และวิสัยทัศน์ร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลหลักมีความคิดเห็นพ้องต้องกันว่า การประกอบอาชีพเกี่ยวกับบัวนั้น ส่วนใหญ่จะต่างคนต่างทำและแข่งขันการขายสินค้า ดำเนินการค้าขายแบบดั้งเดิมไม่มีรูปแบบการขายที่จะช่วยส่งเสริมการขายสินค้า รวมทั้งมีการตัดราคาสินค้ากันเองทำให้ราคาสินค้าถูกลง รวมถึงลูกค้าที่มาซื้อสินค้านั้นต้องการเพียงซื้อเป็นของฝากเมื่อเดินทางผ่านโดยที่ไม่มีความตั้งใจในการที่จะเดินทางมาหรือมีความต้องการที่จะได้สินค้าเกี่ยวกับบัวจากตำบลทับกฤชจริง ๆ ซึ่งได้ร่วมกันพิจารณาถึงต้นทุนการผลิตทุกขั้นตอน และได้ร่วมกันเสนอราคาขายปลีกและขายส่งโดยทางหน่วยงานราชการ คือ เทศบาลตำบลทับกฤช องค์การบริหารส่วนตำบลทับกฤชร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ได้ให้การสนับสนุนในการออกแบบตราสัญลักษณ์สำหรับผลิตบัว ตำบลทับกฤช ให้กับทางร้านค้าอีกด้วย (2) ชุมชนมีความต้องการในการสืบทอดภูมิปัญญาและอาชีพเกี่ยวกับบัว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสามารถที่แก้ปัญหาเรื่องไม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาและอาชีพเกี่ยวกับบัว โดยแต่เดิมยังไม่มีรูปแบบการสืบทอดที่ได้ชัดเจนซึ่งจะเผยแพร่เฉพาะในกลุ่มของครัวเรือนเดียวกัน ทำให้ภูมิปัญญาที่ดีที่สามารถเป็นประโยชน์โดยรวมของชุมชนไม่ได้รับการเผยแพร่และไม่มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับบัว รวมถึงทำให้ขาดความสนใจจากเยาวชนหรือลูกหลานที่จะดำเนินการประกอบอาชีพต่อจากบรรพบุรุษ ส่วนหนึ่งเกิดจากไม่มีการส่งเสริมความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการผลิตบัวหรือแหล่งค้นคว้าที่น่าสนใจที่จะให้เยาวชนหรือลูกหลานสนใจในการสืบทอดอาชีพต่อจากบรรพบุรุษ (3) ความเข้มแข็งของกลุ่มและเครือข่ายชุมชน ซึ่งแก้ปัญหาเรื่องเครือข่ายชุมชนไม่เข้มแข็ง โดยเกิดการรวมกลุ่มผลิตภัณฑ์จากบัวแบบครบวงจรที่มีแหล่งวัตถุดิบเอง ผลิตเองตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์ ชุมชน และมีร้านค้าจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตนเองด้วย ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชนและพึ่งตนเองได้ (4) การผลิตสินค้าที่ได้มาตรฐานและมีการรับรองจากหน่วยงานราชการ โดยชาวบ้านยังมีความต้องการที่จะประกอบอาชีพเกี่ยวกับบัวต่อไป แสดงให้เห็นว่าผู้ประกอบการเกี่ยวกับบัวมีจำนวนมากขึ้น และมีการสร้างรายได้จากบัวเสริมจากรายได้หลัก คือ การทำนาต่อไปอีกด้วย (5) การสืบสานภูมิปัญญาและประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับบัว ซึ่งแก้ไขเรื่องประเพณีเกี่ยวกับบัวมี

แนวโน้มนโยบาย และบทบาทของบัวก็ลดน้อยลง ขาดการเชื่อมโยงด้านจิตวิญญาณในชุมชนด้วย โดยชาวบ้านมีความคิดเห็นว่าบัวยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชนโดยมีความพึงพอใจในเรื่องมีการสืบสานภูมิปัญญา และประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับบัว ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาศักยภาพของชุมชนควรผ่านแกนนำชุมชนแล้วจึงขยายผลสู่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากบัวและการศึกษาดูงาน ซึ่งส่งผลให้ประชาชนในชุมชนมีความมั่นใจในการประกอบอาชีพ และมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของบุษราคัม (2551) ที่พบว่า กระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนต้องให้อาสาประชาชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ พุดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลที่เป็นจริง ซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นบรรยากาศที่เป็นกันเอง อิสระ เปิดใจร่วมกัน และยอมรับ ศรัทธาทำให้การแลกเปลี่ยนเป็นทักษะเชิงบวกที่สร้างสรรค์

สรุปผลการวิจัย

การเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสามารถในการพึ่งตนเองได้ในด้านเศรษฐกิจบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งการพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าประกอบด้วย (1) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน (2) การรวมกลุ่มหรือเครือข่าย (3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน (4) การจัดกิจกรรมประเพณีท้องถิ่นโดยชุมชน และ (5) การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้อาชีพชุมชน ทั้งนี้การพัฒนาศักยภาพของชุมชนด้านอาชีพผลิตภัณฑ์จากบัวเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ชุมชนได้เรียนรู้กระบวนการผลิตและแปรรูป และมีโอกาสฝึกทักษะการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากบัวบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การประกอบอาชีพกับชุมชนอื่น และที่สำคัญในการจัดกิจกรรมได้มีการกระตุ้นให้ชุมชนมีความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมประเพณี วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ยังกระตุ้นให้เยาวชนมีความตระหนักในคุณค่าของอาชีพท้องถิ่น การทำงานร่วมกันขององค์กรภาครัฐในพื้นที่ถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมที่ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมได้ในระดับหนึ่ง

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอการพัฒนาศักยภาพชุมชนในภาพรวม คือ การสร้างและพัฒนากลุ่มให้มีความรู้ความสามารถในการดำเนินการธุรกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ไม่ต้องรอรับการช่วยเหลือจากผู้อื่นอย่างเดียว ต้องมีความรู้ในสิ่งที่ตนเองจะทำก่อนเริ่มดำเนินการจริง นอกจากนี้ต้องพัฒนาการบริหารจัดการให้มีมาตรฐานและเป็นระบบ มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานและเพิ่มช่องทางการตลาดที่สามารถเข้าถึงลูกค้ากลุ่มเป้าหมาย พัฒนาความสามารถในการรองรับคำสั่งซื้อที่มีปริมาณมาก โดยเชื่อมโยงเครือข่ายผู้ผลิตทั้งในรูปแบบกลุ่มที่ผลิตสินค้าประเภทเดียวกัน และกลุ่มที่ผลิตสินค้าสนับสนุนในห่วงโซ่อุปทาน นอกจากนี้อาจเชื่อมโยงเครือข่ายธุรกิจต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนและเป็นช่องทางการเข้าถึงลูกค้าและเข้าสู่ตลาดอาเซียน อาทิ ส่งเสริมการท่องเที่ยว เครือข่ายผู้ส่งออกสินค้า สมาคมการค้าต่าง ๆ เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ขอขอบคุณผู้ประสานงานในชุมชน ชาวบ้าน และผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูล และร่วมดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- ชัยยันต์ กองอรธ. (2555). ยุทธศาสตร์การพัฒนาเอกลักษณ์ชุมชนตาลโตนดอย่างมีส่วนร่วมของตำบลเกยไชย อำเภอลำดวน จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- บุษราคัม ปัญญา. (2551). การวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพผู้นำเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่ในการพัฒนาชุมชนพื้นที่โครงการพระราชดำริหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง กิ่งอำเภอมะเอน จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศศิเพ็ญ พวงสายใจ. (2551). การวิจัยแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนาและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันเพื่อการส่งออกของชุมชน กรณีศึกษากลุ่มผู้ผลิตน้ำมันงา จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 1(1), 46-55.
- สุภาพร มากแจ้ง และพรศิริ กองนวล. (2550). การวิจัยและพัฒนาระบบการจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถของคนในท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและยั่งยืน: การศึกษาผลิตภัณฑ์ชุมชนปากคลองบางปากกุด อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 1(2), 65-78.